

PRILAGOĐAVANJE KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE EVROPSKIM STANDARDIMA ZAŠTITE PRAVA ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA

Dr Nataša Mrvić-Petrović
Institut za uporedno pravo i profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta Union u Beogradu

U radu se analizira sadržaj najvažnijih dokumenata Saveta Europe i Evropske unije koji se tiču zaštite prava žrtava u krivičnom postupku. Standardi se odnose na poboljšanje položaja žrtava u krivičnom postupku i ujednačavanja uslova za ostvarivanje prava na naknadu štete u državama članicama. Rešenja prihvaćena u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije odgovaraju standardima Saveta Europe, ali je problem njihova nedovoljna primena u praksi. De lege ferenda bi takva rešenja morala da budu menjana radi prilagođavanja direktivama Evropske unije, pre svega u vezi sa ostvarivanjem prava žrtava na naknadu štete.

KLJUČNE REČI: Savet Europe / Evropska unija / žrtve krivičnih dela / krivični postupak / naknada štete

UVOD

Aktivnosti na pomoći žrtvama krivičnih dela i zaštiti njihovih prava smatraju se danas neodvojivim segmentom prevencije kriminaliteta. Takve delatnosti na nacionalnom nivou osmišljavaju se u skladu sa smernicama sadržanim u aktima Organizacije ujedinjenih nacija i regionalnih međunarodnih organizacija. Za evropske države od najvećeg značaja su standardi koje u svojim dokumentima utvrđuju Savet Evrope i Evropska unija, kojima se konkretizuju univerzalna ljudska prava žrtava krivičnih dela proklamovana Deklaracijom Organizacije ujedinjenih nacija o osnovnim pravima žrtava krivičnih dela i žrtava zloupotreba vlasti iz 1985. godine (opširnije u: Mrvić-Petrović 2004). Republika Srbija je članica Saveta Evrope, a teži priključivanju

Evropskoj uniji. Zato postoji potreba da se odredi u kojoj meri je nacionalno krivično zakonodavstvo prilagođeno standardima sadržanim u aktima ove dve evropske regionalne organizacije. Pri tome smo se usmerili na analizu dokumenata Saveta Evrope i Evropske unije koji se generalno odnose na žrtve krivičnih dela (uključujući tu i žrtve nasilničkog kriminaliteta). Zaštita specifičnih kategorija žrtava kao što su žrtve trgovine ljudima, žene i deca žrtve nasilja u porodici, žrtve ratnih zločina, "zločina mržnje", diskriminacije, zlostavljanja na radu i druge nije obuhvaćena ovom analizom.

Različiti ciljevi zbog kojih su osnovani Savet Evrope i Evropska unija određuju drugačije delokrige njihovog angažovanja na kreiranju pravnog okvira zaštite prava žrtava krivičnih dela koji obavezuju države članice tih organizacija. Aktivnosti Saveta Evrope na zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda delimično se odnose i na žrtve kriminaliteta. Ta aktivnost je značajna, ako se ima u vidu da je od 1979. godine Savet Evrope usvojio 31 preporuku koja se tiče žrtava kriminaliteta (Lindgren, Nikolić-Ristanović 2011: 33). Normativna aktivnost Saveta je naročito intenzivirana od 1985. godine kada je proširena na područje prevencije kriminaliteta u nastojanju da se koncipira univerzalno primjenjiva kriminalna politika (Mrvić-Petrović 2001: 180). Ta aktivnost se usmerila na dva aktuelna pitanja: poboljšanja položaja žrtava u krivičnom postupku i ujednačavanje uslova pod kojima žrtve mogu ostvarivati naknadu štete (Waller 2003: 27-28). Kako je u međuvremenu i u Evropskoj uniji ojačala saradnja država članica na sprečavanju kriminaliteta u okviru tzv. trećeg stuba Evropske unije koji se odnosi na unutrašnje poslove i pravosuđe, postavilo se pitanje harmonizacije procesnog položaja i prava žrtava krivičnih dela (a naročito ostvarivanja prava na naknadu štete) na prostoru Unije. Države-članice Evropske unije su istovremeno i članice Saveta Evrope pa se otuda zapaža da se od 2000. godine aktivnosti obe regionalne organizacije u normativnom domenu koji se tiče žrtava krivičnih dela prepliću i nadovezuju, najčešće zato što prethodno usvojeni dokumenti nisu na odgovarajući način prihvaćeni u praksi. Zbog toga je svrshishodnije analizu vršiti hronološki, nego razdvojeno po aktivnostima Saveta Evrope, odnosno Evropske unije.

ZAŠTITA PRAVA ŽRTAVA U DOKUMENTIMA SAVETA EVROPE I EVROPSKE UNIJE

Najstariji dokument Saveta Evrope koji je od značaja za temu rada jeste Rezolucija (77) 27 o naknadi štete žrtvama zločina, kojom se preporučuje državama članicama da osnuju javne fondove radi obeštećenja žrtava krivičnih dela sa elementom nasilja (Rezolucija 1977). Isplata naknade iz takvih fondova je supsidijerna uobičajenim pravnim mehanizmima, što znači da se naknada može ostvariti samo pod uslovom da je nije moguće obezrediti na drugi način. Pravo na naknadu iz naročitih javnih fondova trebalo bi priznati kako licu koje neposredno trpi štetu jer je umišljajno teško telesno povređeno, tako i posrednim žrtvama – izdržavanim članovima porodice ili bliske rodbine

onog lica koje je izvršenjem zločina lišeno života. Obeštećenje se može ostvarivati kroz postojeći sistem socijalne zaštite i osiguranja ili iz posebnih programa. Naknada bi trebalo da obuhvati materijalne troškove izazvane krivičnim delom: izgubljenu zaradu, povećane izdatke zbog promjenjenih uslova života, troškove lečenja, medicinske i profesionalne rehabilitacije i pogrebne troškove, a to znači očigledne materijalne troškove i štete prouzrokovane telesnim povređivanjem ili smrću žrtve. Pojedine kategorije žrtava mogu se isključiti iz mogućnosti da ostvare naknadu iz javnog fonda: zbog doprinosa žrtve izvršenju krivičnog dela, zato što žrtva ima dobar ekonomski položaj ili dovoljne prihode ili zato što se traži mali iznos naknade koji ne dostiže minimum predviđen programom. Finansiranje fonda trebalo bi organizovati iz osuđeničkih zarada i izvršenih novčanih kazni. Neke ideje iz te rezolucije prihvaćene su u kasnije donetoj Evropskoj konvenciji o naknadi štete žrtvama nasilja iz javnih fondova (Konvencija 1983).

Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilnih zločina (ETS 116) doneta je juna 1983. godine, a otvorena za potpisivanje 24. novembra te godine. Uprkos tome što je stupila na snagu 1. februara 1988. godine do danas je nisu potpisale ni sve države članice Saveta Evrope (između ostalih ni Republika Srbija), pa čak ni sve države Evropske unije (na primer, nisu je potpisale Belgija, Grčka, Italija ni Poljska). Zato se kasnije donetim dokumentima Saveta Evrope i Evropske unije odredbe te konvencije ponovo aktuelizuju. Potpisivanje ove konvencije trebalo je da unapredi međusobnu saradnju država članica, jer žrtva zločina sa elementom nasilja stiče pravo da pod jednakim uslovima ostvari pravo na naknadu iz javnih fondova, ukoliko pretrpi štetu na teritoriji neke druge države potpisnice. Evropska konvencija je značajna zato što se njome predviđaju minimumi zajedničke pravne regulative država članica u pogledu sistema obeštećenja žrtava teških zločina koji su internacionalno predviđeni kao krivična dela sa elementom nasilja. Konvencija je imala praktičan cilj da omogući uspostavljanje međusobne saradnje između država-članica i reguliše pružanje uzajamne pomoći prilikom isplate naknade žrtvi zločina nasilja koja štetu pretrpi u nekoj drugoj državi članici, čiji državljани nije. Na žalost, ovaj cilj Konvencije nije na zadovoljavajući način postignut u praksi i zato su tela Saveta Evrope i Evropske unije početkom XXI veka donela nove akte usmerene na jačanje međusobne saradnje država članica prilikom obeštećenja žrtava zločina sa elementom nasilja iz javnih fondova.

Naročiti značaj za poboljšanje procesnog položaja žrtava ima Preporuka Saveta Evrope (85) 11 "O položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka" (Preporuka 1985). Preporuka je namenjena vladama nacionalnih država - članica i sugeriše promene nacionalnih zakonodavstava sa ciljem unapređenja odnosa policije, tužilaštva i suda prema žrtvama u prekrivičnom i krivičnom postupku. Nacionalna zakonodavstva treba da obezbede uslove da nadležni državni organi poštuju sledeće smernice:

- a) da (naročito policija i tužilaštvo) poštuju prava žrtava i da ih informišu o njihovim pravima u pretkrivičnom i krivičnom postupku (pravila 2, 7);
- b) da obaveštavaju žrtve o toku postupka, a naročito o razlozima zbog kojih je došlo do obustave postupka u istrazi (pravila 3, 6, 9);
- c) da u toku sudskog postupka poštuju ličnost žrtve (naročito da sud zabrani postavljanje određenih pitanja kojima se mogu povrediti njena prava i lično dostojanstvo), kao i da se deca, duševno bolesni ili ometeni u razvoju saslušavaju u prisustvu roditelja, staraoca ili osobe sposobljene da postupa sa njima (pravila 1, 8);
- d) da obaveštavaju žrtve o mogućnostima naknade štete i pruže stručnu pomoć radi ostvarivanja tog prava (pravila 2, 9);
- e) da (tužilaštva i sudovi) učine sve što je moguće da obezbede naknadu štete žrtvi, prilikom obustave krivičnog postupka, u okviru izrečene kazne, uslovne osude ili neke druge krivične mere, kao i da o okolnostima vezanim za naknadu štete vode računa prilikom individualizacije krivične sankcije (pravila 4, 5, 10-14);
- f) da ostvare zaštitu privatnosti i fizičke bezbednosti žrtve (pravila 15, 16).

Praktična orientacija koja je došla do izražaja u Preporuci (85) 11 uz intenziviranje međusobne saradnje zemalja - članica Saveta Evrope olakšali su njeno prihvatanje u nacionalnim zakonodavstvima, a pravila sadržana u njoj su praktično osnova kasnije donetih akata Evropske unije koji se tiču zaštite prava žrtava krivičnih dela.

Dokumenti Saveta Evrope koji se odnose na zaštitu prava žrtava krivičnih dela dopunjeni su usvajanjem Preporuke (87) 21 "O pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije" (Preporuka 1987). Ova preporuka se razlikuje od prethodnih po tome što je veća pažnja data ukupnim društvenim akcijama na prevenciji viktimizacije i pomoći žrtvama, tako da ne sadrži smernice za izmene zakonodavstva ili rad državnih organa. Preporučuje se:

- a) korišćenje rezultata istraživanja viktimizacije (na nacionalnom ili lokalnom nivou), kako bi se bolje razumeo uticaj zločina na žrtve i proširio "spektar" usluga koje će odgovarati njihovim potrebama,
- b) preduzimanje javnih kampanja radi jačanja empatije javnog mnjenja prema žrtvama,
- c) stvaranje uslova da se žrtvama pruže potrebne usluge, koje uključuju: mere zaštite od učinioca, savete kako da spreče ponovnu viktimizaciju, pomoć (medicinsku, psihološku, socijalnu, materijalnu), informisanje o pravima koja žrtva može koristiti u krivičnom postupku i pravnu pomoć i pomoć radi ostvarivanja prava na naknadu štete od učinioca, od osiguranja ili od države,
- d) preduzimanje celovitih mera na sprečavanju kriminaliteta, uključujući tu prevenciju uticaja društvenog razvoja i situacionih faktora.

Kako se vidi, Preporuka (87) 21 polazi od kriminalno-političkog koncepta da je za sprečavanje kriminalne viktimizacije (naročito ponovne) presudno da su žrtve upoznate sa pravima koja im se garantuju u postupku i da su,, Zahvaljujući praksi državnih organa i podršci tzv. nevladinog sektora u prilici da ih praktično iskoriste. Na taj način se podvlači da je u suštini najznačajnije pravo žrtava krivičnih dela – pravo na delotvornu i odgovornu akciju države na sprečavanju kriminaliteta (Waller 2003: 28).

U toku narednih godina Evropska unija je započela sa kreiranjem normativnog okvira radi ujednačenja pravne zaštite žrtava krivičnih dela u nacionalnim zakonodavstvima država-članica. Tako je 22. 3. 2001. godine doneta Okvirna odluka Saveta Evropske unije (OJC 2001/220/JHA) koja se odnosi na položaj žrtava u krivičnom postupku (Okvirna odluka 2001). To je prvi primer direktive sa obaveznom snagom koja je doneta u domenu krivičnog zakonodavstva (što do tada nikada nije bio slučaj). Okvirna odluka ima petnaest operativnih i četiri administrativne odredbe i zahvaljujući toj konkretizaciji prikladna je za neposrednu primenu. Državama se nameću obaveze da obezbede uslove u kojima će se poštovati dostojanstvo, prava i interesi žrtava. Tako se one moraju u krivičnom postupku saslušati kao svedoci i tada imaju pravo da budu informisane o uslugama koje mogu koristiti, da dobiju pravne savete, da budu upoznate sa ishodom žalbenih postupaka ili uslovnim otpustom osuđenog (član 4). One takođe imaju pravo na zaštitu vlastite privatnosti i bezbednosti (pa zato moraju imati posebne čekaonice ispred sudnica). U krivičnom postupku moraju po statusu biti izjednačene sa okrivljenim (član 5), ali i zaštićene od tzv. sekundarne viktimizacije (član 15). Država je dužna da obezbedi pravnu pomoć žrtvama (što po potrebi uključuje i besplatnu pravnu pomoć) – član 6. Posebno se, u članu 9. naglašava značaj ostvarenja prava na naknadu štete od učinjoca, koga na to treba podstaći različitim merama.

Usvajanje Okvirne odluke bilo je logičan izraz potrebe da se obezbedi sloboda kretanja građana Unije na celoj njenoj teritoriji, što uključuje i njihov jednak položaj u situaciji kada stradaju kao žrtve zločina sa elementom nasilja. Tom odlukom se konkretizuje Preporuka Saveta Europe (85) 11 O položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka. Članice Evropske unije su bile obavezne da prihvate odredbe Okvirne odluke do marta 2004. godine, a da do marta 2006. godine regulišu u svojim zakonodavstvima postupak poravnanja i pomirenja učinjoca i žrtve (*tzv. mediation in criminal matters*).

U pogledu prava na obeštećenje iz javnih fondova još je značajnija direktiva Saveta Evropske Unije 2004/80/EC od 29. aprila 2004. godine koja se odnosi na naknadu štete žrtvama krivičnih dela (Direktiva 2004). Njome se nameće obaveza državama članicama da uvedu nacionalne programe za obeštećenje žrtava nasilja (ukoliko su žrtve umišljajno izvršenih krivičnih dela). Direktiva ima za cilj da se olakša međusobna saradnja i ujednači zaštita interesa i prava žrtava krivičnih dela na celom prostoru Unije u situaciji kada državljanin jedne članice strada kao žrtva takvog krivičnog

dela na teritoriji druge države članice. Ipak, i u ovim slučajevima, kao i na osnovu Evropske konvencije o žrtvama zločina nasilja, naknada štete iz javnih fondova je supsidijarna u odnosu na naknadu koja se može ostvariti od učinioca, a zatim i po osnovu osiguranja ili iz sistema zdravstvenog ili socijalnog osiguranja. Tek pod uslovom da se iz ovih izvora ne može naknaditi odgovarajući vid štete, dopušteno je žrtvi krivičnog dela da je ostvaruje iz naročitog nacionalnog fonda.

Dokument koji se pretežnim delom odnosi na obeštećenje žrtava zločina iz javnih fondova je Preporuka Saveta Evrope (2006) 8 o pomoći žrtvama krivičnih dela (Preporuka 2006). Mnoge smernice navedene u toj preporuci prihvaćene su u dve godine ranije donetoj direktivi Evropske unije, zahvaljujući usklađenim aktivnostima na pripremanju njihovih nacrta. U članu 8 Preporuke predviđa se pravo na obeštećenje iz javnih fondova za žrtve teških, umišljajno preduzetih zločina sa elementom nasilja, uključujući tu i žrtve seksualnog nasilja. U slučaju smrti neposredne žrtve, pravo na naknadu štete treba garantovati članovima njene uže porodice ili drugim licima sa kojima je žrtva bila emotivno bliska. Velika novina jeste što se osim uobičajene naknade materijalne štete u vezi sa gubitkom zarade, izdržavanja, lečenja ili sahrane, preporučuje i naknada nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih patnji (na primer, za roditelje čije dete strada kao žrtva zločina nasilja) i naknade troškova za specifične usluge (recimo psihologa koji bi, u skladu da prethodnim primerom roditeljima pomagao da prevaziđu psihičke traume izazvane gubitkom deteta). Preporukom se takođe po prvi put dopušta mogućnost da se pravo na naknadu prizna i žrtvama imovinskih krivičnih dela, što se svakako odnosi na naročite imovinske delikte kao što su razbojništva i razbojničke krađe kojima se uz primenu sile prema nekom licu oduzima pokretna stvar, pa zato uvek postoji rizik od prouzrokovana telesne povrede ili smrti.

Prema odredbama direktiva Evropske unije i dokumentima Saveta Evrope, osnovni vid krivičnih dela za koja se može dati naknada štete odnosi se na umišljajno izvršena teška krivična dela sa elementom nasilja koja imaju za posledicu tešku telesnu povredu, teško oštećenje zdravlja ili smrt drugog lica. Proboj učinjen Preporukom (2006) 8 da bi bilo moguće predvideti mogućnost naknade za imovinska krivična dela nije sistematski prihvaćen u evropskim zakonodavstvima. Štaviše, iz izveštaja nadležne komisije Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu o primeni direktive Evropske unije iz 2004. godine vidljivo je da su samo petnaest država Evropske unije u predviđenom roku ispunile svoje obaveze (SEC(2009)). U većini članica postoje javni fondovi za obeštećenje žrtava nasilja, pri čemu se uobičajeno nadoknađuje šteta u izvršenja slučaju teških krivičnih dela (ubistava, teških povreda i slično) i pod uslovom da je zločin bio prijavljen policiji. Predviđaju se rokovi u kojima se može tražiti naknada i gornji limiti naknade, kao i uslovi pod kojima žrtva može dobiti naknadu (a koji obično isključuju one koji su vlastitim ponašanjem doprineli izvršenju zločina). Da bi se olakšali i ujednačili postupci oko podnošenja zahteva za naknadu, jer je ustanovljeno da jezičke prepreke i nepoznavanje stranog prava destimulišu žrtve da na teritoriji druge države

članice podnose zahteve za naknadu, posebnom Odlukom komisije su ustanovljeni standardi postupanja u pogledu podnošenja i prosleđivanja zahteva za obeštećenjem (Odluka komisije 2006).

Najznačajniji dokument Evropske unije koji se tiče zaštite prava žrtava je najnovija Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta Evropske unije doneta 5. oktobra 2012. godine. Njome se ustanovljavaju minimalni standardi prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela i zamenjuje Okvirna odluka iz 2001 godine. Novine sadržane u Direktivi odnose se na: pravo žrtve da bude obaveštena o toku postupka, da bude zaštićen njen fizički i psihički integritet, da u skladu sa vlastitim potrebama dobije socijalnu pomoć i podršku.

Pravu žrtve da bude obaveštena o toku postupka korespondira obaveza državnih organa da joj pruže takve informacije u svakoj fazi postupka, a naročito kada donose odluku da ne pokrenu krivični postupak ili da odustanu od optužbe. S obzirom na to da žrtva može biti inostrani državljanin, državni organi su dužni da obaveste žrtvu na jeziku koji žrtva razume. U toku postupka, u skladu sa potrebama konkretne žrtve, državni organi su u obavezi da preduzmu mere radi zaštite njenog fizičkog i psihičkog integriteta, posebno kada žrtva treba da preuzme procesnu ulogu svedoka. Naročito su interesantne novine u vezi mera podrške, budući da se Direktivom nameće obaveza državi članici da takve mere preduzima sve vreme dok za tim postoji potreba u toku krivičnog postupka i to ne samo u odnosu na direktnu žrtvu krivičnog dela, nego i prema članovima njene porodice. Mere se individualizuju prema specifičnim potrebama žrtve (ili članova njene porodice) u skladu sa godinama, rodom, rasom, verskom pripadnošću, seksualnim opredeljenjem i u zavisnosti od prirode krivičnog dela i okolnosti pod kojima je ono učinjeno. Pravo na socijalnu pomoć i podršku treba da bude priznato ne samo žrtvi, nego i članovima njene porodice i može da uključi, osim prava na materijalnu pomoć, oslobođanje od taksi. Takva podrška se odobrava u skladu sa potrebama žrtve i zavisno od štetnih posledica koje pretrpi.

U zakonodavstvima država članica najnovija direktiva mora biti primenjena za tri godine. U međuvremenu, od maja 2011. godine, u okviru Evropske unije su već preduzete aktivnosti na razvoju međusobne komunikacije o jačanju prava žrtava i uspostavljanju bilateralnih sporazuma radi primene zaštitnih mera u građanskim stvarima.

Razvoj međunarodnopravnih standarda pokazuje da je njihova praktična primena veoma problematična, jer žrtve generalno imaju marginalni položaj u krivičnom postupku, a procesni status žrtava se prilagođava tipu krivičnog postupka koji je prihvaćen u konkretnom zakonodavstvu. Obim u kome se žrtvama priznaje pravo na naknadu štete zavisi i od sistema zdravstvene i socijalno-invalidske zaštite. Moglo bi se zato zaključiti da, iako obavezujuća za države članice, pravila iz dokumenata Saveta Evrope i Evropske unije nisu na ujednačeni način primenjena u nacionalnim zakonodavstvima, što je i bio razlog čestog donošenja novih međunarodnih akata tih organizacija. To

dodatno potvrđuju i rezultati uporedno-pravne analize (Mrvić-Petrović 2001:141-154, Ćirić 2009: 74-78; Goodey 2003).

SITUACIJA U DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU

Dinamični razvoj krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji protekle decenije nije uticao na značajnije menjanje položaja žrtava krivičnih dela u krivičnom postupku. Pravna definicija žrtve ne postoji (makar preuzeta iz relevantnih dokumenata Organizacije ujedinjenih nacija i Saveta Evrope). I u Krivičnom zakoniku (KZ 2005) i u Zakoniku o krivičnom postupku (ZKP 2011) koristi se jedino izraz oštećeni, a on se odnosi samo na žrtve koje u nekom procesnom svojstvu učestvuju u krivičnom postupku. U Zakoniku o krivičnom postupku detaljno su i u skladu sa standardima u najvažnijim međunarodnim aktima propisana prava oštećenih u ulogama privatnog tužioca, oštećenog kao tužioca, podnosioca imovinsko-pravnog zahteva ili svedoka. No procesnim zakonodavstvom se štite samo prava onih žrtava koje učestvuju u nekoj od navedenih uloga u krivičnom postupku, a ne i pravni interesi žrtava koje odgovarajući procesnu ulogu nemaju, što bi bilo neophodno izmeniti *de lege ferenda*. Potreba da se zaštite svedoci saradnici u postupcima protiv učinioca tzv. organizovanog kriminaliteta bila je razlog relativno brze implementacije procesnih odredaba koje se tiču zaštite žrtava od ponovne viktimizacije.

Iako se može generalno konstatovati da su procesna prava žrtve u procesnim ulogama oštećenog, privatnog tužioca, podnosioca imovinsko-pravnog zahteva i svedoka garantovana na optimalnom nivou, ona se ne ostvaruju na zadovoljavajući način u praksi. Sudeći prema mišljenjima stručnjaka, osnovni problem u vezi sa ostvarivanjem prava žrtava krivičnih dela u krivičnom postupku tiče se njihove nedovoljne obaveštenosti i nedostatka besplatne pravne pomoći (Čopić 2011, 147, 152). Drugi problem je nedostatak adekvatne zaštite od sekundarne viktimizacije, iako su neka poboljšanja u praksi primetna (Nikolić-Ristanović 2003: 8).

Kada se radi o ostvarivanju prava žrtava krivičnih dela na naknadu štete od učinioca u sudskoj praksi postoje velike teškoće. Ranija istraživanja pokazuju da reliktni procesni institut imovinsko-pravnog zahteva nema nikakvog praktičnog značaja, jer žrtve retko opredeljuju svoj zahtev i ne podnose dokaze o visini pretrpljene štete, pa sudovi takve zahteve ne mogu da usvoje (Mrvić 2001: 256-257). Zato odredbe po kojima će javni tužilac prilikom sklapanja sporazuma sa okrivljenom o priznanju krivičnog dela uputiti oštećenog ili drugo ovlašćeno lice koje nije podnело imovinsko-pravni zahtev, da ga podnese (član 313 stav 6 ZKP) kao ni priznavanje prava oštećenom da podnese žalbu na odluku suda o imovinskopravnom zahtevu (član 444. stav 3) u suštini neće uticati na promene postojeće prakse. U praksi se ne primenjuju ni odredbe Krivičnog zakonika iz članova 58 stav 3. i 59 kojima se predviđa moguće oslobođenje od kazne učinioca krivičnog

dela koji naknadi štetu prouzrokovanoj krivičnim delom ili ispunji obaveze iz sporazuma sa oštećenim.

Mere za ubrzanje krivičnog postupka kroz uslovno odlaganje krivičnog gonjenja i sporazum o priznanju krivičnog dela se već nekoliko godina uspešno primenjuju u krivičnim postupcima i sigurno su to danas osnovni vidovi kroz koje se u sudskej praksi postiže tzv. rana kompenzacija žrtvama krivičnih dela. Posebno je važno uslovno odlaganje krivičnog gonjenja na osnovu člana 283. ZKP, jer se javnom tužiocu daje mogućnost da uslovi odbacivanje krivične prijave ispunjenjem obaveze osumnjičenog da naknadi štetu oštećenom. Osim toga, odredbom iz člana 284 stav 3. ovlašćen je javni tužilac da može odbaciti krivičnu prijavu za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine, ako je osumnjičeni, usled stvarnog kajanja, sprečio nastanak štete ili je u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac nađe da, prema okolnostima slučaja, izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično. Takođe, novi Zakonik o krivičnom postupku u članu 314 stav 2 t.2 predviđa i da sporazum javnog tužioca i okrivljenog o priznanju krivičnog dela, između ostalog, može da sadrži izjavu o prihvatanju obaveze naknade štete oštećenom pod uslovima iz člana 283. Istraživanjem bi valjalo proveriti koliko se u praksi koriste mogućnosti tzv. rane kompenzacije, budući da okrivljeni ponekad izbegavaju da izvrše takvu obaveznu, računajući sa time da će im u krivičnom postupku zbog prirode krivičnog dela biti izrečena uslovna osuda, uz koju štetu ne moraju da naknade. To se dešava u postupcima za krivična dela ugrožavanja javnog saobraćaja (a to su uz krivična dela protiv imovine najčešće zastupljena krivična dela).

Važnu novinu kojom se domaće zakonodavstvo usaglašava sa međunarodnim standardima predstavljaju odredbe kojima se reguliše primena postupka medijacije u krivičnim stvarima. Da podsetimo, članom 1. Zakona o posredovanju – medijaciji iz 2005. godine predviđeno je da se postupak medijacije može primeniti i u krivičnim odnosima, u kojima stranke mogu slobodno da raspolažu, ukoliko zakonom nije propisana isključiva nadležnost suda ili drugog organa (član 1). Ova mogućnost do sada nije bila iskorišćena, jer procesna pravila nisu predviđala procesne situacije u kojima sud može oštećenog i okrivljenog uputiti na postupak pomirenja i poravnjanja. Sada je u skraćenom postupku koji se vodi po privatnoj tužbi predviđeno da će sud upoznati privatnog tužioca i okrivljenog sa mogućnostima medijacije. Ako prilikom takvog postupka mirenja bude sklopljen i realizovan sporazum o naknadi štete, na osnovu člana 506. stav 2 ZKP smatraće se da je došlo do povlačenja privatne tužbe.

Lica koja stradaju kao žrtve pod opštim pravilima građanskog odštetnog prava ostvaruju pravo na naknadu štete. Zakonske odredbe obligacionog prava po obimu priznatih prava (naročito prava na nematerijalnu štetu) premašuju međunarodne standarde evropskog građanskog odštetnog prava (Petrović, Mrvić Petrović 2012: 269-270). Međutim, takva zaštita u praksi je zakasnela i nedelotvorna, jer je po pravilu teško izvršiti sudske odluke po

kojoj je žrtvi dosuđena naknada štete od učinioca, pogotovu ako se on nalazi na izvršenju kazne zatvora i ne raspolaže dovoljnom imovinom. Prava na socijalnu pomoć ili zdravstveno zbrinjavanje žrtve takođe ostvaruju pod opštim uslovima, kao i svi drugi korisnici. Kako se u sve siromašnjem društvu smanjuje krug korisnika i obim socijalne pomoći, otvara se problem kako omogućiti zdravstveno i penzиона-invalidsko osiguranje nezaposlenoj i socijalno neosiguranoj žrtvi koja zbog posledica krivičnog dela pretrpi invaliditet. U Republici Srbiji nema nikakvog specijalnog državnog fonda za naknadu štete žrtvama nasilja, iako je naša realnost da građani Srbije, pa i stranci sve češće stradaju kao uzgredne, nedužne žrtve nasilničkog kriminaliteta izvršenog na javnom mestu. Zato ima smisla ponovo se založiti za osnivanje takvog fonda, po ugledu na Garantni fond iz koga se nadoknađuju štete žrtvama saobraćajnih nezgoda (Mrvić-Petrović 1999: 8). Da na tome treba insistirati pokazuje i najnovija direktiva Evropske unije koja se tiče minimalnih prava žrtava krivičnih dela.

ZAKLJUČAK

Položaj i krivičnopravna zaštita interesa žrtava u pravu Republike Srbije ograničeni su njihovom ulogom u krivičnom postupku. Osnovna prepreka u poboljšanju procesnog položaja žrtve vezana je za tradicionalnu usmerenost krivičnog postupka na dokazivanje izvršenja krivičnog dela i osudu učinioca. U takvom postupku žrtva ne učestvuje kao ravnopravna stranka nasuprot okrivljenom, nego je uvek u poziciji sporednog umešača na strani javnog tužioca. Zato se ne može očekivati da prioritetni cilj radnji koje preduzimaju javno tužilaštvo i sud bude ostvarivanje prava žrtava krivičnog dela. O tome državni organi vode računa samo u onoj meri u kojoj se interesi žrtve poklapaju sa javnim interesom na gonjenju i osudi učinioca krivičnog dela i to pod uslovom da se time ne odugovlači krivični postupak.

Postojeći normativni okvir u suštini odgovara tzv. "mekom pravu" Saveta Evrope, ali neće biti dostatan da omogući implementaciju direktiva Evropske unije. S obzirom na lošu ekonomsku situaciju u društvu, teškoće oko ostvarivanja prava na naknadu štete po opštem pravnom režimu i smanjivanje obima prava iz socijalnog osiguranja problem će biti odsustvo državnog fonda za naknadu štete žrtvama nasilja.

LITERATURA

1. Ćirić, J. (2009) *Tužioci i žrtve*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
2. Ćopić S. (2011) Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku, str. 135-162. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.), *Prava žrtava i EU, izazovi pružanja pomoći žrtvama*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej.

3. Goodey Jo (2003) Compensating Victims of Crime of Violent Crime in the European Union With a Special Focus on Victims of Terrorism (pp. 1-20). Discussion Paper on National Roundtable on Victim Compensation. National Center for Victims of Crime: Vienna. Dostupno na: <http://www.ncvc.org/ncvc/AGP.Net/Components>, pretraženo 24. 01. 2012. godine.
4. Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) *Žrtve kriminaliteta (međunarodni kontekst i situacija u Srbiji)*. Beograd: OEBS (Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona).
5. Mrvić-Petrović, N. (2004) Međunarodni krivičnopravni standardi zaštite ljudskih prava žrtava krivičnih dela (str. 385-398). U: *Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima*. Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo.
6. Mrvić-Petrović (1999) Naknada štete žrtvama nasilja, *Temida*, god. 2, br. 2, str.3-8.
7. Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo.
8. Nikolić-Ristanović, V. (2003) Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa, *Temida* 2003, vol 6, br. 1, str. 3-10.
9. Petrović, Z., Mrvić-Petrović, N. (2012) *Naknada nematerijalne štete*. Beograd: Službeni glasnik.
10. Waller, I. (2003) *Crime Victims: Doing Justice to Their Support and Protection*. Publ. Series 39.

Međunarodni i nacionalni pravni izvori

11. Direktiva (2004) Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims, *Official Journal of the European Union*, L. 261/15, 6. 8. 2004.
12. Direktiva (2012), Directive of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA (PE-Cons 37/12).
13. Konvencija (1983) European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crime, ETS 116, adopted June 1983, entered into force 1 February 1988.
14. KZ Srbije (2005) Krivični zakonik Republike Srbije ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/209, 121/2012).
15. Odluka komisije (2006) Commission Decision 2006/337/EC of 19 April 2006 establishing standard forms for the transmission of applications and decisions pursuant to Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims, *Official Journal of the European Union*, L. 125, 12. 5. 2006, *Official Journal of the European Union*, L.118M, 8. 5. 2007.
16. Okvirna odluka (2001) Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings, OJC 2001/220/JHA, *Official Journal of the European Union*, L. 82, 22. 3. 2001.

17. Preporuka (1985) Recommendation No. R (85) 11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure (Adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985)
18. at the 387th meeting of the Ministers' Deputies).
19. Preporuka (1987) Recommendation No. R (87) 21 on Assistance to Victims and the Prevention of Victimisation (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies).
20. Preporuka (2006) Recommendation Rec(2006)8 On assistance to crime victims, adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies.
21. Rezolucija (1977) Resolution (77) 27 On the Compensation of Victims of Crime, adopted by the Committee of Ministers Council of Europe on 28 September 1977 at the 275th meeting of the Ministers' Deputies.
22. SEC (2009) 495 Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on the application of Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims, COM/2009/0170 final, not published in the *Official Journal*.
23. ZKP Srbije (2011) Zakonik o krivičnom postupku ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 72/2011, 101/2011 i 121/2012).
24. Zakon o posredovanju – medijaciji (2005) "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 18/2005).

ADJUSTMENT THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA TO THE EUROPEAN STANDARDS OF PROTECTION OF CRIME VICTIMS

This paper analyzes the standards of the most important documents of the Council of Europe and the European Union relating to the protection the rights of victims in criminal proceedings. The standards concerning to two areas: to improve the position of victims in criminal proceedings and equal conditions for the exercise of the right to compensation. The legislation of the Republic Serbia adopted of appropriate standards of the Council of Europe, but the problem is their lack of application in practice. Future adjustment will be necessary legislation and practice of the EU directives, particularly in relation to the rights of victims to compensation.

KEYWORDS: Council of Europe / European Union / victims of crime / criminal procedure / compensation